

ASPECTE LINGVISTICE ALE RELAȚIILOR DE RUDENIE ÎN BASMUL ROMÂNESC

LINGUISTIC ASPECTS RELATED TO FAMILY RELATIONS IN ROMANIAN FAIRY TALES

Cristina Ileana ILEA (ROGOJINĂ)

Abstract: *The folktale is a schematic initiatic narrative which fulfills a series of roles in the traditional society because it mirrors aspects, beliefs and ideas of the creative community. The reflection of popular art in life is present in many compartments, kinship being no exception.*

This paper is concerned with showing some family and social connections shadowing kinship, as well as with exploring the underlayers of archaic beliefs regarding matriarchy and patriarchal organization, both of them observed in the Romanian folktale. The linguistic features through which kinship is expressed in folktale encode, in a symbolic key, their conceptualization, updating the mother image as a central figure of the social life on one hand, and updating the father figure as a central authority subscribed to initiatic patterns and an interdiction complex, so specific to a patriarchal society, on the other hand.

Keyword: kinship; motherhood; fatherhood; romanian folktale; matriarchy; patriarchy.

Numele de personaje din basmul românesc ilustrează aspecte ale relațiilor de rudenie în societatea tradițională, indicând descendența directă pe linie maternă sau paternă, (ori descendența pe linie dreaptă), dar și relații de tip non-consangvin, precum rudenia spirituală din nașie.

Încă de la început trebuie menționat că societatea tradițională funcționează cu reședințe patrilocale, fapt ce presupune că noul cuplu format în urma căsătoriei va locui la familia soțului, împreună cu tatăl acestuia. Acest tip de aranjament, pe linie masculină, primește și denumirea de

reședință virilocală și este larg răspândit în culturile din toată lumea. Nicolae Constantinescu notează că gospodăria (casa) este recunoscută după numele bărbatului (fierăria lui Iocan), copilul primește o identitate dependentă de cea a tatălui (Nică a lui Ștefan a Petrei), iar la fel se întâmplă și în cazul soției¹. De aici au izvorât și cântecele lirice specifice ritualului nupțial, în care mireasa își exprimă îndurerarea cu privire la transplantarea sa într-o altă familie, unde nu va mai beneficia de protecția maternă. Astfel, observăm că societatea tradițională românească are un caracter puternic patriarhal.

Relația matrilinială, maternitatea, este cea mai profundă dintre relații, căci legătura mamei cu propriul copil este mai puternică decât oricare alta, indiferent de natura ei. De altfel, sub aspect folcloric, este și cea mai productivă întrucât este ilustrată de toate genurile și speciile populare, de la cântecul de leagăn la basm.

Femeia-mamă este figura centrală în societatea tradițională, pentru că maternitatea este cea mai veche relație de rudenie instituționalizată. În basme, observăm că toate ființele au mamă, fie că sunt umane, fie că sunt supranaturale. Fiul de împărat are o mamă, dar la fel au și zmeul, pădurea sau vânturile năprasnice. Tocmai pentru că zmeul are o mamă denotă aspectul social care i se atribuie, astfel că el nu trebuie privit ca o sălbăticiune, după cum observă G. Călinescu în studiul său asupra esteticii basmului.

În urma investigației noastre am identificat antroponime din basme care satisfac prezența unui raport matern: *Muma Pădurii* (PR₁), *Muma Crivățului* (OP₁), *Muma Vântului Turbat* (OP₁), *Muma Vântului de Primăvară* (OP₁), *Muma Zmeilor* (GC₂), *Mama-huciului* (PR₁), *Mama Pădurii* (IO₄), *Mama vântului* (GC₂), *Mama Soarelui* (GC₂), *Mama Peștilor* (IO₆), *Mama dracilor* (IO₇), *Maica Sfântă* (IO₄).

Într-o altă lucrare² am prezentat categoria *mumelor*, având în vedere atât antroponimul cât și spațiul pe care acestea le ocupă în basm. Din rațiuni de economie a spațiului, vom prezenta

¹ Nicolae Constantinescu, *Etnologia și Folclorul relațiilor de rudenie*, București, Editura Univers, 2000.

² Cristina Ilea (Rogojină), *Antroponime și nume de locuri sacre în basmul românesc (Anthroponyms and denominations of sacred places in Romanian Folktales)*, în „Incursiuni în imaginar. Proxemica în literatură”, Nr. 9, Alba Iulia, 2018, pp. 238-248.

succint câteva considerații asupra personajului *Muma Pădurii*. În basm, ea este întâlnită în pădurile necălcate de om. Descrierea ei o alătură bestiilor, din pricina urâteniei și a părului care îi crește pe corp, precum și aspectelor antropofage. În unele variante, *Muma Pădurii* locuiește în pădure, petrecându-și majoritatea timpului prin copaci. În alte variante observăm un aspect civilizator al sălbaticiei sale, pentru că *Muma Pădurii* posedă o locuință. Într-un număr limitat de basme, *Muma Pădurii* trăiește în vârful de munte, spațiu sacru aflat în proximitatea Cerului și se arată binevoitoare față de erou, contrar aspectului malefic. Examinând numele *Muma Pădurii*, Stelian Dumistrăcel conchide că acesta prezintă o evoluție semantică influențată de creștinism³. La început, conotația numelui nu era una negativă. Investigând ocurența personajului în basmul românesc, s-a observat că există o dihotomie în privința credințelor despre acesta, având în vedere caracterul benefic. Cercetătorul consideră că trăsăturile negative i-au fost atribuite într-o încercare a creștinismului de a se impune în teritoriul ocupat de poporul român. Credem că lupta creștinismului pentru a ocupa statutul de cult religios oficial a condus la ștergerea din memoria autohtonilor aproape toți rezidenții panteonului păgân și i-a exilat, pe unii dintre ei, pe *tărâmul celălalt*. Divinitățile care au rămas au împrumutat nume de sfinți creștini, suferind o metamorfoză (cum este cazul lui *Sântoader*, *Sântilie*, *Sânpetru* etc.), supraviețuind distrugerii instituite de cultul creștin. Faptul că *Maica Domnului* a înlocuit zeitatea primitivă și entitățile mitologice bune au fost înlocuite de sfinți și cele rele de diavol și subordonații săi este observat de Lazăr Șăineanu încă din 1895. Tranziția de la *Muma Pădurii* la *Maica Domnului* este explicabilă, întrucât ambele conservă atribute protective și vindecătoare, iar antroponimele lor conțin termenul *mamă*, sugerând natura maternă.

Notăm că toate personajele care reiterează caracterul matern prin lexic sunt imagini ale unor divinități și semidivinități antecreștine, antropomorfizări întâlnite în majoritatea religiilor primitive. Cercetătorii insistă asupra faptului că descoperirea agriculturii a condus la o criză în cadrul valorilor vânătoarești, preponderent masculine. Femeile încep să aibă un rol extrem de

³ Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore și expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, pp. 83-89.

important în cultivarea plantelor, ceea ce a condus, ulterior, la apariția *misterelor* greco-orientale, Eleusis. Totodată, este instituită și matrilocația, în urma căreia soțul trebuia să își mute locuința în casa soției și nu invers, cum se întâmplă mai târziu în societatea tradițională. Fecunditatea feminină este asociată cu fertilitatea gliei, iar agricultura devine un mister religios pentru că oglindește misterul feminin: *misterul creației*. Această echivalență a dus la asocierea dintre femeie și sexualitate cu pământul și cu ritmurile lunare, așa cum consemnează Mircea Eliade⁴ în studiile sale.

Soarele, vântul și pădurea sunt elemente cosmice și telurice care au un rol deosebit în ciclul vieții. În acest mod, prezența maternă care se instaurează prin numele mai sus menționate reprezintă, în fapt, misterul sacralității cosmice. Celelalte personaje, *Mama Peștilor (IO6)*, *Mama dracilor (IO7)*, *Maica Sfântă (IO4)*, sunt inovații de la tiparele tradiționale, introduse fie datorită creștinismului, fie din dorința de mimesis și extindere la regnul animal din partea povestitorilor.

Sub aspect lingvistic, numele de personaje se prezintă sub formula *muma/ mama* + substantiv în dativ/ genitiv, însoțit sau nu de supranume care arată un atribut, nu al personajului denumit, ci a personajului pentru care *muma/ mama* îndeplinește un rol matern. Astfel că, în afara *Maicii Sfinte*, personajele feminine mame își pierd individualitatea. Pierderea sau uitarea numelui înseamnă pierderea identității.

Constatăm că în basme, aspectul matrilinear vine din zone obscure ale substratului mitologic, implicând ființe fabuloase ori supranaturale, cu siguranțăenerate într-un trecut îndepărtat. Eroul *Făt-Frumos*, fiul de împărat, are o mamă, dar aceasta primește antroponimul sau apelativul *împărăteasa*. Acest lucru denotă că, în cadrul societății patriarhale, funcția maternă este reprimată, primând funcția socială și biologică pe care o are femeia: împărăteasa este consoarta conducătorului, cu rol în producerea unui urmaș demn la tronul tatălui.

O altă serie de antroponime ilustrează caracterul mamei-animal sunt *Fiuțul oii*, *Fiul Iepeii*, *Fiul-Vacii*, reminescente ale unui cult care venera caracterul matern al mamiferelor (și aici

⁴ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 41.

ne putem gândi la *lupa capitolina*). Din nou, identitatea mamei-animale este recuperată din numele progenerurii.

Un antroponime care sugerează descendența matrilineară este *Fata Pădurii* (IO4) (fiica *Mumei Pădurii*). Desigur, apar și antroponime precum: *Fata Mărilor* (IO6), *Fata Apelor* (IO6), *Fata Înflorită din Flori Născută* (IO5), *Fata-meiului* (GM), *Fata-grâului* (GM), *Fata Florii-Soarelui* (GM), *Fata Născută din Piatră* (IO6), care pot implica relații de maternitate dacă mările, apele și florile au caracter antropomorf, poate și pentru că

„femeia-mamă e un excepțional impuls cultural, căci, identificată cu stihiele, apa și pământul, îndeplinește în civilizațiile arhaice un rol primordial în apariția și creșterea vieții, de unde și prezența ei unanimă în riturile de fertilitate”⁵.

Observăm, așadar, nume care implică reminescente ale cultelor agrare menționate anterior.

Relația patrilinară este puternic înrădăcinată în societatea tradițională. Cu toate acestea, basmul nu păstrează, din punct de vedere antroponimic, multe indicații cu privire la importanța acesteia. Ocurențele atât de scăzute în raport cu maternitatea, pot demonstra că instituția paternă este mai recentă. Puținele antroponime care subliniază descendența paternă sunt: *Vasilică-fecior-de-domn* (GC1), *Ambrozie fecior de împărat* (GC1), *Niculică fiu de împărat* (GC1), *Fecior de Sârb* (IO4), *Făt-Frumos din Flori Făcut* (IO5). Ca și în cazul mumelor/ mamei, identitatea tatălui se recuperează prin numele fiului. Deși este atestată în folclor prezența unui tată al zmeilor sau a unui moș al pădurii, basmul nu păstrează relicele lor antroponimice care să reflecte rudenția paternă.

Apartinând categoriei *sennex*, tatăl din basme, adesea *împărat*, își exercită mai degrabă funcțiile în riturile inițiatice la care își supune fiul sau fiii. De aceea, funcția paternă este reprimată, instaurându-se în locul ei cea socială. Succesiunea la tron, asigurată prin îndeplinirea tuturor etapelor inițierii, se face tot pe linie paternă, în acord cu viziunea tradițională. La tron îi poate urma tatălui doar un descendent de sex masculin. În unele cazuri, fata îi urmează la tron, dar nu înainte de a

⁵ Romulus Bogdan Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Iași, Editura TipoMoldova, 2016.

suferi o metamorfoză prin care devine bărbat. În situația în care împăratul sau craiul nu poate asigura succesiunea la tron, el apelează la altă modalitate de a rezolva problema, oferind în căsătorie propria fiică. Privitor la relațiile de descendență în linie dreaptă, basmul surprinde modul de transmitere a proprietății în cadrul comunității.

Relații la nivelul progeniturilor apar rar în basme, iar acestea sunt realizate prin antroponime de sex feminin. Întânim personaje cu nume ca: *Sora Soarelui* (BD), *Sora Sfântului Soare* (CG₁), *Sora Crivățului* (ICF). Ca și în cazul mumelor/ mamelor, *surorile* sunt ale unor entități antropomorfe de tip divinități sau semidivinități.

Înfrățirea, pe linie masculină, apare deseori în baladă și în basm, însă nu are implicații antroponimice. Aceasta este mai ușor observabilă în cazul personajelor pereche precum *Afin-Dafin* (OP₁), *Busuioc-Siminoc* (IO6), *Busuioc-Musuioc* (DS₁), unde apropierea numelor de persoană poate trăda această relație, citită oricum în cadrul narațiunii. În unele basme, cuplurile antroponimice nu denumesc frați biologici, însă originea lor este una comună. Spre exemplu, în *Omul de piatră*, împărăteasa care dorește să rămână însărcinată consumă anumite plante. Bucătăreasa, cea care îi prepară fiertura din plante, neștiind puterea lor, gustă și rămâne la rândul ei gravidă. Cele două nasc copii care cresc precum frații, deși, biologic discutând, ei nu sunt înrudiți. Din punct de vedere lexical, constatăm că numele de frați provin din apelative cu origine vegetală, ele denumind plante cunoscute ca fiind magice în folclor.

Un alt tip de relație este rudenia non-consangvină, rudenia spirituală din nașie. Ea este ilustrată și în basme prin antroponime precum: *Creacă*, *Finu lui Dumnezeu*, *Darvin* (IN), *finu lui Dumnezeu* (IO6), *Duna*, *finul lui Dumnezeu* (SFM). Deși în basme există numeroase situații în care eroul îi are drept nași pe Dumnezeu și Sfântul Petru, doar aceste antroponime reflectă statutul de fin. Important este de remarcat faptul că ele apar doar în cazul exponenților de sex masculin, iar, ca notă adițională, majoritatea finilor lui Dumnezeu (care nu au în structura antroponimului termenul *fin*), poartă numele de *Petru*, *Petre*, *Pătru*, urmat sau nu de supranume. Faptul că nașia este o derivată creștină o demonstrează ocurențele limitate ale

acestei relații în basm dar și faptul că ea apare doar în basmele superstițios-religioase.

Aspectele lingvistice și tiparul narativ denotă în basme modalitatea de organizare a comunității tradiționale, precum și rolul genurilor biologice. Personaje ca mumele/ mamele și surorile ocupă un loc marginal în țesătura narativă, existând puține basme având ca personaj principal pe una dintre acestea. Mai mult, redistribuirea rolurilor tradiționale (aici a se citi de conducere) se face tot în perspectivă patriarhală, căci în basmul *Ileana Simziana*, fata împăratului, care era mai vitează decât alți fii de împărat, se metamorfozează la finalul narațiunii în bărbat pentru a putea prelua împărăția și pentru a se putea căsători cu *Ileana Simziana*. Astfel, finalul basmului se încadrează în tiparul obișnuit.

Antroponimele din basmul românesc reflectă relații de rudenie din societatea tradițională. Mai mult, prezența, absența și chiar frecvența lor ilustrează aspecte mai profunde ale ordinii sociale istorice. Păstrarea, în basm, a unui număr însemnat de reminescente maternale, ne conduce la ideea că, într-un trecut îndepărtat, societatea tradițională cunoștea organizarea matriarhală. De aceea, maternitatea este reflectată antroponimic de structuri sau tipare mitologice foarte vechi. Apariția patriarhatului este mai recentă, dar a reușit să împingă în umbră matriarhatul, devenind instituția centrală de organizare socială în viziunea populară.

Indice de nume:

Mume/ mame

Muma Pădurii (PR₁) = *Povești ardelenesti – basme, legende, snoave, tradiții și povestiri*, Ion Pop-Reteganul

Muma-Pădurii (DS₁) = *Cerbul de aur*, Dumitru Stăncescu

Muma Crivățului (OP₁) = *Tinerete fără bătrânețe. Basme populare românești*, Ovidiu Papadima

Muma Vântului Turbat (OP₁) = *Tinerete fără bătrânețe. Basme populare românești*, Ovidiu Papadima

Muma Vântului de Primăvară (OP₁) = *Tinerete fără bătrânețe. Basme populare românești*, Ovidiu Papadima

Muma Zmeilor (GC₂) = *Basme populare românești*, vol. II, Grigore Crețu

Mama-huciului (PR₁) = *Basmele românilor*, Ion Pop-Reteganul

Mama Vântului (GC2) = *Basme populare românești*, vol. II, Grigore Crețu

Mama Soarelui (GC2) = *Basme populare românești*, vol. II, Grigore Crețu

Mama Pădurii (IO4) = *Basme fantastice românești*, vol. IV, Ioan Opreșan

Mama dracilor (IO7) = *Basme fantastice românești*, vol. VII, Ioan Opreșan

Mama peștilor (IO6) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Maica Sfântă (IO4) = *Basme fantastice românești*, vol. IV, Ioan Opreșan

Fete

Fata Pădurii (IO4) = *Basme fantastice românești*, vol. IV, Ioan Opreșan

Fata Mărilor (IO6) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Fata Apelor (IO6) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Fata Înflorită din Flori Născută (IO5) = *Basme fantastice românești*, vol. V, Ioan Opreșan

Fata-meiului (GM) = *Fata de la izvoru limpede*, Gheorghe Mihalcea

Fata-grâului (GM) = *Fata de la izvoru limpede*, Gheorghe Mihalcea

Fata Florii-Soarelui (GM) = *Fata de la izvoru limpede*, Gheorghe Mihalcea

Fata Născută din Piatră (IO6) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Surori

Sora Soarelui (BD) = *Basme și povestiri*, Titus Bîlțiu-Dăncuș
Sora Sfântului Soare (GC1) = *Basme populare românești*, vol. I, Grigore Crețu

Sora Crivățului (ICF) = *Basme, creații, păcălituri și ghicitori*, I. C. Fundescu

Fii/ feciori

Fiuțul oii (PR1) = *Povești ardelenesti – basme, legende, snoave, tradiții și povestiri*, Ion Pop-Reteganul

Fiul Iepei (SFM) = *Basme populare românești*, Simion Florea Marian

Fiul-Vacii (GC₁) = *Basme populare românești*, vol. I, Grigore Crețu

Vasilică-fecior-de-domn (GC₁) = *Basme populare românești*, vol. I, Grigore Crețu

Ambrozii fecior de împărat (GC₁) = *Basme populare românești*, vol. I, Grigore Crețu

Niculică fiu de împărat (GC₁) = *Basme populare românești*, vol. I, Grigore Crețu

Fecior de Sârb (IO₄) = *Basme fantastice românești*, vol. IV, Ioan Opreșan

Făt-Frumos din Flori Făcut (IO₅) = *Basme fantastice românești*, vol. V, Ioan Opreșan

Frați

Afin-Dafin (OP₁) = *Tinerete fără bătrânețe. Basme populare românești*, Ovidiu Papadima

Busuioc-Siminoc (IO₆) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Busuioc-Musuioc (DS₁) = *Cerbul de aur*, Dumitru Stăncescu

Fini

Creacă, Finu lu Dumnezeu (IN) = *Basme populare românești*, Ion Nijloveanu

Darvin, finu lui Dumnezeu (IO₆) = *Basme fantastice românești*, vol. VI, Ioan Opreșan

Duna, finul lui Dumnezeu (SFM) = *Basme populare românești*, Simion Florea Marian

Referințe:

Antonescu, Romulus Bogdan, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Iași, Editura TipoMoldova, 2016.

Bilțiu-Dăncuș, Titus, *Basme și povestiri*, Baia-Mare, Editura Ethnologica, 2005.

Constantinescu, Nicolae, *Etnologia și Folclorul relațiilor de rudenie*, București, Editura Univers, 2000.

Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore și expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, Chișinău, Editura Universitas, 1992.

- Ilea (Rogojină), Cristina Ileana, *Antroponime și nume de locuri sacre în basmul românesc (Anthroponyms and denominations of sacred places in Romanian Folktales)*, în „Incursiuni în imaginar. Proxemica în literatură”, Nr. 9, Alba Iulia, 2018.
- Marian, Simion Fl., *Basme populare românești*, București, Editura Minerva, 1986.
- Mihalcea, Gheorghe, *Fata de la izvoru limpede. Antologie de folclor dobrogean; basme, povestiri și snoave din Horia, județul Tulcea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2003.
- Nijloveanu, Ion, *Basme populare românești*, București, Editura Minerva, 1982.
- Oprișan, I., *Basme fantastice românești*, vol. I-VII, București, Editura Vestala, 2002-2006.
- Pop-Reteganul, Ion, *Povești ardelenesti – basme, legende, snoave, tradiții și povestiri*, București, Editura Minerva, 1986.
- Stăncescu, Dumitru, *Cerbul de aur*, București, Editura Minerva, 1985
- Stăncescu, Dumitru, *Cerbul de aur*, București, Editura Minerva, 1985.

~~~~~

Cristina ILEA (ROGOJINĂ) is a PhD Student at the Doctoral School in Humanities, Ovidius University of Constanța, with a research on anthroponymy of Romanian folk-tales. With a BA in *Romanian Language and Literature – English Language and Literature* and an MA in *Romanian Studies*, she is Assistant Professor in the Department of Romanian, Classical Languages and Balcanic Philology at the above-named University of Constanța. She is also a member of *Speculum*, a Research Center of the Imaginary that functions at the 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia.